

Theodor W Adorno

Kulturkritik och samhälle

Den som är van vid att tänka med öronen måste irritera sig på klangen i ordet "kulturkritik", inte bara för att det liksom "automobil" är sammantog av latin och grekiska utan också för att det leder tanken till en flagrant motsägelse. Kulturen passar inte kulturkritikern, men han har endast kulturen att tacka för vantrivseln i den. Han talar som om han representerade den rena naturen eller ett högre historiskt tillstånd, men är likväl med nödvändighet av samma slag som det han tror sig vara höjd över. Den av Hegel i apologi för det bestående gång på gång angräpna otillräckligheten hos subjektet, som i sin tillfällighet och inskränkthet dömer över det rådande, blir olidlig när subjektet självt ända in i sin innersta sammansättning är förmedlat genom begreppet, som det i sin egenkap oavhängigt och suveränt sätter sig emot. Men tesen att kulturkritiken är inadekvat går till innehållet inte så mycket ut på en bristande respekt för det kritiserade som på ett i det fördolda förbländat-högmodigt erkännande av det. Kulturkritikern kan knappast undgå misstanken att han anser sig besitta den kultur som kulturen saknar. Dess fåfänga får hjälp av hans: t.o.m. i de anklagande poseerna håller han isolerat, okritiskt och dogmatiskt fast vid kulturens idé. Han förskjuter angreppet. Där det råder förtvivlan och omätligt lidande, där skall endast andliga ting, mänsklighetens medvetandetilstånd eller normens förfall, visa sig. Genom att kritiken insisterar på detta råkar den ut för frestelsen att glömma det namnlösa i stället för att — om än vanmäktigt — önska att detta vändes bort från människorna.

Kulturkritikerns hållning tillåter honom att i kraft av differensen gentemot de rådande missförhållandena (*Unwesen*) teoretiskt gå utöver dem, även om han ofta nog faller tillbaka dit. Men han hänför differensen till kulturindustrin, som han skulle vilja överträffa, och som å sin sida själv behöver differensen för att kunna uppfatta sig som kultur. Det tillhör kulturens anspråk på förmånhet — genom vilket den undandrar sig prövning mot de materiella levnadsförhållandena — att aldrig vara förmån nog. Det kulturella anspråkets överspändhet, som är immanent i andens rörelse, ökar

avståndet till dessa förhållanden desto mer, ju mer tivelaktigt sublimeringens värdighet blir — i förhållande till såväl den närliggande materiella uppfyllelsen som till den hotande förintelsen av oräkneliga människor. Kulturkritikern gör en sådan förnämlighet till sitt privilegium och förverkar sin legitimation genom att som kulturens betalde och uppburna plågoande medverka i denna. Men detta påverkar kritikens innehåll. T.o.m. den obönhörliga stränghet med vilken den uttalar sanningen om det osanna medvetandet förblir bunden av det bekämpade, vars manifestationer den stirrar sig blind på. Den som pockar på överlägsenhet känner sig samtidigt som en sakkunnig. Om man skulle undersöka kritikerns yrke i det borgerliga samhället, en kritiker som sedermera avancerar till kulturkritiker, skulle man i botten tveklöst stöta på ett usurpatörskritiskt element, vilket exempelvis Balzac ännu hade för ögonen. De professionella kritikerna var först och främst "rapportörer"; de orienterade om de intellektuella produkternas marknad. Därvidlag nådde de understundom en insikt i sak, men förblev ändå varuutbylets agenter i samförstånd om inte med dess produkter, så dock med sfären som sådan. De bär spår därav, även när de en gång har lämnat agentens roll. Att de anförtroddes den sakkunniges och sedan domarens roll var ekonomiskt oundvikligt men endast tillfälligt med sakens mått mätt. Deras smidighet, som i konkurrensen gav dem attraktiva positioner — attraktiva på grund av att det bedömdas öde i stor utsträckning var avhängigt deras vovum —, frambringar skenet av själva omdömet kompetens. Genom att de skickligt slank in i luckorna och ökade sitt inflytande i och med pressens utbredning, uppnådde de just den auktoritet som deras yrke förespeglas förutsätta. Deras arrogans härrör från att även kritikern själv, i konkurrenssamhällets former där allt vara endast är ett för-annat-vara, enbart mäts efter sin framgång, dvs efter hur framgångsrik han är. Sakkunskap är inte det primära utan på sin höjd en biprodukt, och ju mer den saknas, desto mer nitiskt ersätts den med konformism, med att veta besked. När kritikerna på sin tummelplats, konsten, till slut inte längre förstår vad de bedömer och alltefter böjelse låter sig förmedras till propagandiser eller censorer, uppfyller de värveits gamla oärlighet. Informationsinnehavets och ställningens privilegium tillåter dem att säga sin åsikt som om den vore själva objektiviteten. Men det är

endast den förhärskande andens objektivitet. Den bidrar till att väva slöjorna.

Begreppet åsikts- och yttandefrihet, ja själva den intellektuella friheten i det borgerliga samhället, på vilken kulturkritiken vilar, har sin egen dialektik. Ty medan anden befrjade sig från det teologisk-feodala förmyndandet, har den i kraft av det fortskridande församhällegandet av alla relationer mellan människor hamnat under de bestående förhållandenas anonyma kontroll, vilket inte var något som anden vederfors enbart till det yttre utan som även trängde in i dess immanenta karaktär. De bestående förhållandena gör sig lika obönhörligt gällande i den autonoma anden som tidigare de heteronoma ordningarna i den bundna. Anden inriktar sig inte bara på en marknadsrättssig säljbarhet och reproducerar därmed de samhälleligt förhärskande kategorierna, utan den efterliknar också det bestående även då den inte subjektivt gör sig till en vara. Helhetens maskor blir allt finare efter bysesaktens modell. Den medger allt mindre manöverutrymme för det enskilda medvetandet, preformerar det allt grundigare och avskär det så att säga a priori från möjligheten till differenser, vilka reduceras till nyanser i ett enhanda utbud. Samtidigt gör skenet av frihet det ojämförligt mycket svårare att besinna den egna ofriheten än vad som var fallet under motsägelsen mot den öppna ofriheten, och förstärker på så sätt beroendet. I förening med det samhälleliga urvalet av andens bärare resulterar sådana moment i denna tillbakabildning. I kraft av den dominerande tendensen i samhället blir dess självansvarighet en fiktion. Av sin frihet utvecklar anden bara det negativa momentet, arvet från det plantöst monadologiska tillståndet, oansvarighet. I övrigt häftar den likt ett ornamment allt fastare vid basen, vilken den gör anspråk på att höja sig över. Karl Kraus' invektiv mot pressfriheten kan förvisso inte uppfattas bokstavigt: att på allvar åkalla censuren mot skribenterna, skulle innebära att driva ut Djävulen med hjälp av Belsebub. Den fördumning och den förljugenhet som breder ut sig under pressfrihetens skydd är likväl inget accidentellt för andens historiska gång, utan skamfläckar som härrör från det slaveri i vilket anden leker befrielse, dvs från den falska emancipationen. Detta blir ingensans så eklatant som där anden slier i sina kedjor, i kritiken. När de tyska fascisterna bannlyste ordet och ersatte det med det fadda begreppet konstbeträktelse tillgodosåg de bara ett handgripligt

intresse hos den auktoritära staten, vilken t.o.m. i följetongskri-
benternas osnurna storordighet fruktade ett Marquis Posas* patos.
Men det självvillräckliga kulturbariet som ropade på kritikens
avskaffande, den oregerliga hordens inbrott i andens boning,
vedergällde aningslöst lika med lika. I brunskjortans bestialiska
ursinne mot häcklaren finns inte bara en avund mot kulturen,
vilken han upprör sig över på grund av att den uteslänger honom,
inte bara en avsky mot den som får uttala det negativa som han
själv måste förtränga. Det avgörande är att kritikens suveräna
gest inför läsarna förespeglar ett oberoende som han inte besitter
och att den avslöjar att han gör anspråk på ledarskap, vilket är
oförenligt med hans egen princip om intellektuell frihet. Det ger
näring åt hans fiender. Brunskjortornas sadism blev genom idio-
synkratisk list en till styrka draperad svaghet, och deras diktato-
riska beteende skulle gärna ha överträffat de efterföljande mindre
listiga maktbarnarnas beteende. Det var bara det att fascisterna
hemföll åt samma naivitet som kritikerna, nämligen tron på
kulturen som sådan, en kultur som nu begränsade sig till osten-
tationer och godkända genier. De kände sig som kulturens läkare
och opererade bort kritikens tagg. Förutom att de därmed förmed-
rade den till en officiell kritik, förbisåg de att kritik och kultur på
gott och ont är sammanflätade med varandra. Kulturen är sann
endast som en implicit-kritisk kultur, och anden, som har glömt
detta, hämnas på sig själv genom de kritiker den uppfostrar.
Kritiken är ett ofrånkomligt element i den i sig motsägelsefulla
kulturen, och trots all osanning är den lika sann som kulturen är
osann. Kritiken begår inte orätt när den upplöser — det är ju då
den är som bäst — utan när den parerar genom att inte parera.

Kulturkritikens meddelaktighet i kulturen har inte sin grund
enbart i kritikerns sinnelag. Hans förhållningssätt vingar snarare
kulturen till det kulturkritiken handlar om. Genom att kritikern gör
kulturen till sitt föremål föremålsli gör han den ännu en gång.
Men dess egen mening består i att avskaffa föremålsli görandet.
Så snart den stelnar i "kulturprodukter" och som de avskyrvärda
filosofiska rationaliseringarna av dem, de så kallade "kulturvär-
dena", har den förbrutit sig mot sitt *raison d'être*. Genom att des-

* *Marquis Posas* hjälten i Schillers *Don Karlos* som kan sägas representera
det nya idealet frihet kontra den på vång och frukn grundade absolutismen.
Ö.a.

tillera bort sådana värden, vilka inte för intet har en klang av varu-
utbyets språk, lyder den marknadens befallning. Även begeist-
ringen över främmande högkulturer dallrar av det sällsynta före-
målet, i vilket man kan investera pengar. Om kulturkritiken ända
fram till Valéry sympatiserade med konservatismen, så låter den
sig i det fördolda ledas av ett kulturbegrepp som siktar in sig på
besittande oberoende av konjunktursvängningarna under senkapit-
alismens era. Kulturkritiken hävdar att den är undandragen denna,
att den så att säga mitt i den universella dynamiken borgar för en
universell säkerhet. Den värderande samlaren har i nästan lika hög
grad som konstkritikern stått modell för kulturkritikern. Helt
allmänt påminner kulturkritiken om nedvärderandets gest, t.ex. när
experten bestriker en tavlas äkthet eller inordnar den bland
mästarens mindre betydande verk. Man nedvärderar för att få mer.
Kulturkritikern har som värderande ofrånkomligen att göra med
en sfär som är befäklad av kulturvärden, även när han vredgas
över bortschackrandet av kulturen. Hans kontemplativa ställning i
förhållande till den rymmer med nödvändighet genomgående
mönster, överblickar, avvägningar och urval: det här passar
honon, det där förkastar han. Just hans suveränitet, anspråket på
djupare vetande vis å vis objektet, begreppets åskilnad från saken
genom omdömet oavhängighet hotar att falla offer för sakens
tingartade gestalt genom att kulturkritikern så att säga åberopar en
kollektion av torgförda idéer och fetischcher isolerade kategorier
som t. ex. ande, liv och individ.

Kulturkritikens främsta fetisch är emellertid kulturbegreppet
som sådant. Ty inget autentiskt konstverk och ingen sann filosofi
har vad gäller dess mening någonsin uttömt sig i sig själv, uttömt
sig i sitt i-sig-vara. De har alltid stått i förbindelse med samhällets
reella livsprocess, vilken de samtidigt har skilt sig ifrån. Just
avståndstagandet från skuldssammanhanget i det liv som blint och
förhärdat reproducerar sig, insisterandet på oberoende och auto-
nomi, på att stå fri gentemot de rådande målens rike implicerar —
änminstone som ett omedvetet element — en hänvisning till ett
tillstånd där friheten är förverkligad. Denna förblir ett tvekydigt
löfte från kulturens sida så länge dess existens är beroende av den
förhåxade realiteten, och i sista hand av förfogandet över främ-
mande arbete. Att den europeiska kulturen till större delen ur-

artade till det som kunde konsumeras och som i dag förordnas befolkningen av managers och psykotekniker, till blotta ideologin, härrör från dess förändrade funktion gentemot den materiella praxisen, nämligen att den avstår från att ingripa. Denna förändring var naturligtvis inget syndafall, utan historiskt framvingad. Ty den borgerliga kulturen tar fasta på idén om renhet från alla förvanskande spår av de missförhållanden, som utbrett sig till totalitet över alla tillvarons områden, endast där den är bruten och hänvisad till sig själv. Endast i den mån den undandrar sig den till sin egen motsats vanställda praxisen, det ständigt nya producerandet av ständigt detsamma, och i de förfogandes tjänst undandrar sig tjänsten åt kunden, och därmed undandrar sig människorna, är den trogen människorna. Men en sådan koncentration på den absolut egna substansen, så som den storartat kommer till uttryck i Paul Valérys diktning och teori, arbetar samtidigt på att utholka denna substans. Så snart den drar undan andens motverkligheten riktade udd förändras dess mening trots ett strängt bibehållande av meningen. Genom resignation inför livsprocessens fatalitet, och ännu mer genom att definiera sig som en verksamhet bland andra, bistår anden det blott varande och blir självtill något blott varande. Den kastration av kulturen som alltsedan Rousseaus tid har upprört filosoferna och som man i olika sammanhang har uttalat sig fördömande om, alltifrån repliken i *Die Räuber** om bläcksudarnas tidevarv via Nietzsche till engagemangets predikare, är framkallad av att kulturen gjort sig självtill kultur, men därmed också av dess starka och konsekventa opposition mot det annalkande barbariet under ekonomins herravälde. Det som tycks vara kulturens förfall är dess rena kommande-till-sig-själv. Den låter sig endast avgudas som något neutraliserat och förtingligt. Fetischismen graviterar mot mytologi. Kulturkritikerna har alltid berusats mest av idolema, från historiens gryning till den liberala tidsålderns dubiosa, sedermera avdunstate värme, vilken i undergången frammanade ursprunglet. Eftersom kulturkritiken upprepar sig mot den fortskridande integrationen av allt medvetande i den materiella produktionsapparaten utan att genomskåda denna, vänder den sig bakåt, oemotståndligt attraherad av löftet om omedelbarhet. Därtill nödsakas den av sin

egen tyngdkraft, alltså inte bara för att den manas på av en ordning, som måste överrösta allt framåtskridande i den dehumanisering och framåtskridande. Andens isolering från den materiella produktionen gör den visserligen mera uppskattad, men i det allmänna medvetandet gör den samtidigt anden till syndabock för allt som praxisen förövar. Upplysningen som sådan, inte som instrument för reellt herravälde, ges skulden. Därav irrationalismen i kulturkritiken. När denna en gång bruitt ut anden ur dess dialektik med de materiella betingelserna, uppfattar den anden entydigt och rätlinjigt som fatalitetens princip, och dess egen motståndskraft försvinnas. Kulturkritikern är utestängd från insikten att förtingligandet av livet inte vilar på för mycket utan på för lite upplysning och att de stympningar, som den samtida partikularistiska rationaliteten utsätter mänskligheten för, är den totala irrationalitetens skamfläckar. Att upplåna dem, vilket skulle sammanfalla med avskaffandet av åtskillnaden mellan manuell och intellektuell arbete, tycks den förbländade kulturkritiken vara liktydigt med kaos: För den som glorifierar ordning och gestalt, av vilket slag det vara må, blir denna petrifierade åtskillnad urbilden av det eviga. Att samhällets dödliga splittring skulle upphöra likställer de med ett dödligt öde: Helt ser de alla tings slut nalkas än att mänskligheten gör slut på förtingligandet. Denna rädslan harmoniserar med intresset hos dem som har intresse av det materiella debacles forbestånd. Alltid när kulturkritiken klagat över materialismen, underblåser den tron att synden ligger i människors traktan efter konsumtionsprodukter och inte i att helhetens utformning undanhåller dem dessa: mättnad och inte hunger. Om mänskligheten förfogade över ett överflöd av produkter, skulle den skaka av sig det civiliserade barbariets bojor, vilka kulturkritikern skriver på andens framskridna och inte på förhållandenas efterblivna nivåns konto. De eviga värden kulturkritiken visar på speglar det ihjällande onda. Kulturkritikern hämtar näring från att kulturen är myiskt förstöckad.

Eftersom kulturkritikens existens — oberoende av innehåll — är beroende av det ekonomiska systemet är den inflädd i dess öde. Ju mer fullständigt de nuvarande samhällsordningarna, framför allt de i Öst, fångar in livsprocessen, inbegripet "fritiden", desto

* Jfr Schiller *Die Räuber*, Akt I, scen 2, där huvudpersonen Karl Moor i kraftfulla ordalag prisar forna tidens stora män och faller orden: "Mir eckelt vor diesen tintenlecksenden Säculum". Ö.a.

mer präglas ordningens märke in på alla andliga företeelser. Aningen dessa verkar som underhållning eller uppbyggelse bidrar de omedelbart till deras fortbestånd och avnjuts som ordningarnas exponenter, just för deras samhälleliga förformnings skull. Allom bekanta, stämpade och urvatnade nästlar de med smicker in sig i det regrederade medvetandet, presenterar sig som naturliga och medger en identifikation med de makes vilkas dominans inte medger något annat val än falsk kärlek. Eller också blir de genom avvikelsen till rariteter och änyo säljbara. Under hela den liberala eran föll kulturen inom cirkulationsfärens område, och dennas gradvisa bortrymmande berör dess egen livsnerv. I och med att industrins kalkylerande fördelningsapparater avskaffar handeln och dess irrationella kryphål, fulländas kommersialiseringen av kulturen till galenskap. Den dör bort helt igenom tyglad, förvalad och så att säga genomkultiverad. Spenglers fördomande uttalande om att penning och ande hör samman träffar målet. Men i enlighet med sin sympati för det omedelbara herraväldet pläderade han för en från ekonomiska såväl som andliga förmedlingar friställd tillvaros ordning och buntade illvilligt ihop anden med en i verkligheten förlegad ekonomisk typ, i stället för att inse att anden — hur mycket den än är en produkt av denna typ — ändå implicerar en objektiv möjlighet att övervinna den. Kulturen bildades som något som lösgjorde sig från och avtecknade sig mot den omedelbara och egna självbevarelsen. I interaktionen, meddelelsen och samspråket framsprang den ur marknaden. Under högkapitalismen var den nära besläktad med handeln; dess bärare räknades till "tredje ståndet" och fann sin utkomst i livet som mellanhänder — och på samma sätt har nu kulturen, som reproducerar sig enligt det "samhälleligt nödvändigas" klassiska spelregler, alltså ekonomiskt, åter krympt samman till det den utgick ifrån, till den rena kommunikationen. Dess förfämligande från det mänskliga utmynnar i en absolut foglighet gentemot den av leverantörerna till kunder förtrollade mänskligheten. I konsumenternas namn undertrycker de förfogande det i kulturen som går utöver den totala immansen i det bestående samhället och kvarlämnar endast det som där fyller ett entydigt syfte. Konsumentkulturen kan därför berömma sig av att inte vara någon lyx utan produktionens enkla förlängning. De på massmanipulation inriktade partiprogrammen stigmatiserar också ensättningsmigt allt kulturellt som misshagar kom-

missarierna såsom lyx, snobbism och "highbrow". Endast om den etablerade ordningen accepteras som alla tings mått, blir det till sanning, som nöjer sig med att bara reproducera den i medvetandet. Detta påpekar kulturkritiken och upprör sig över förläckningen och förlusten av substans. Men genom att den stannar vid kulturens sammanföring med kommersen har den del i förläckningen. Enligt det schema som följs av de reaktionära samhällskritikerna vilka spelar ut det skapande kapitalet mot det roffande. Men medan all kultur faktiskt har del i samhällens skuld framlever den sitt eländiga liv, liksom — enligt *Upplysningens dialektik* — kommersen, endast i kraft av den i produktionsfären redan begångna oråten. Därför förskjuver kulturkritiken skulden: den är ideologi såtillvida som den förblir enbart kritik av ideologin. De totalitära regimerna av bägge varianterna, vilka vill skydda det bestående från dess slutliga oregerlighet, som de tror kulturen är förmögen till t.o.m. under lakejförhållanden, kan tvingande övertyga denna och dess självbesinning om nödvändigheten av att vara lakejer. De tränger sig den i sig redan outhärdliga anden in på livet, och känner sig därvid till på köpet som reningsmän och revolutionärer. Kulturkritikens ideologiska funktion lägger koppel på dennas egen sanning, motståndet mot ideologin. Kampen mot lögnen kommer den nakna fasan tillgod. "När jag hör ordet kultur, osäkrar jag min revolver", sa talesmannen för Hilters rikskulturkamrader.

Men kulturkritiken kan så inträngande anklaga kulturen för att dess förfall är ett brott mot andens rena autonomi, för att vara prostitution, endast av det skälet, att kulturen själv framspringer ur den radikala åtskillnaden mellan intellektuellt och manuellt arbete och hämtar sin kraft ur denna åtskillnad, arvsyndens så att säga. Om kulturen endast förnekar åtskillnaden och låtsas en omedelbar förbundenhet, kan den inte motsvara sitt begrepp. Det är först anden — vilken i vanföreställningen att den är absolut helt avlägsnar sig från det blott förhandenvarande — som i sanning bestämmer det blott förhandenvarande i dess negativitet: Så länge bara ett uns av anden upprätthåller bandet med reproduktionen av livet är den försvuren med denna. Den atenska *antibanasin** var bägge-

* *antibanasin* (bildat av grekiskans *bánanos* = hanterverkare) är föraktet för personer med förfäklad och simpla uppfattningar i andliga och estetiska sporsmål, med ett grovt, ohjvlat sätt utan tillstympelse till förfröning. O. a.

dera: å ena sidan det fräcka högnodet hos den som inte smutsar ned sina händer gentemot den vars arbete han lever av, och å andra sidan bevarandet av bilden av en existens som pekar utöver det tvång som ligger bakom allt arbete. Genom att antibanansin uttrycker det dåliga samvetet och projicerar det på offren som deras nedrighet, anklagar den samtidigt det som vederfars dem: människornas underkastelse under den gällande formen av reproduktion av deras liv. All "ren kultur" har varit obehaglig för maktens talesmän. Platon och Aristoteles visste nog varför de inte lät föreställningen om den rena kulturen göra sig gällande och i frågor om bedömningen av konst i stället pläderade för en pragmatism som står i en sällsam motsättning till patoset i bägges stora metafysik. Den senare borgerliga kulturkritiken har naturligtvis blivit alltför försiktig för att öppet följa dem i detta, även om den i det fördolda lugnar sig med åtskillnaden mellan högkultur och populärkultur, mellan konst och underhållning, mellan kunskap och oförbindlig världsåskådning. Den är lika mycket mer antibanansisk än den atenska överklassen som proletariatet är farligare än slavarna. Det moderna begreppet om den rena, autonoma kulturen vittnar om en till oförsonlighet skärpt antagonism genom sin kompromisslöshet mot det för-annat-varande såväl som genom ideologins hybris, vilken upphöjer sig som i-sig-va-rande.

Kulturkritiken delar sitt objekts förblandning. Den är ur stånd att låta kunskapen om dess fallfärdighet, som finns anlagd i sönderingen, komma i dagen. Inget samhälle som motsäger sitt eget begrepp, mänskighetens begrepp, kan vara fullt medvetet om sig självt. För att driva medvetandet dithän behövs inte en subjektiv ideologisk ansutfan, även om en sådan i tider av historiska omslag brukar förstärka den objektiva förblandningen. Men att någon form av repression, beroende på teknikens nivå, krävs för att vidmakthålla totalsamhället och att samhället sådant det är reproducerar sitt liv under de bestående förhållandena trots alla absurditeter, ger det objektivet ett sken av legitimitet. Kulturen, som inbegreppet av ett antagonistiskt samhälles självmedvetande, kan lika lite frånhända sig ett sådant sken som den kulturkritik, som mäter kulturen med dess eget ideal. Skenet har blivit totalt under en fas då irrationalitet och objektiv falskhet döljer sig bakom

rationalitet och objektiv nödvändighet. I kraft av sin reella makt gör sig antagonismerna likväld gällande även i medvetandet. Just på grund av att kulturen i det antagonistiska samhället hävdar giltigheten av principen om harmonin för att kunna ge en renad och förklarad bild av detta samhälle, kan den inte undvika en konfrontation mellan samhället och sitt eget harmonibegrepp och stöter därvid på disharmoni. Den ideologi som bekräftar livet träder genom idealets immanenta drivkraft i motsättning till livet. Anden, som ser att verkligheten inte liknar den i alla stycken utan är underkastad en medvetandelös och fatal dynamik, tvingas gå ännu längre än till apologi. Att teorin blir en reell makt när den griper människorna har sin grund i andens egen objektivitet, vilken genom att fylla sin ideologiska funktion måste förlora tilltron till ideologin. När anden uttrycker förblandning, uttrycker den samtidigt — därtill frammanad av ideologins oförenlighet med tillvaron — försöket att komma ur dess grepp. Besviken betraktar den tillvaron i dess nakenhet och överantvadar den till kritiken. Den antingen fördömer den materiella basen — efter sin rena principis alltid tvivelaktiga mått — eller också blir den genom sin oförenlighet med denna medveten om sin egen tvivelaktighet. I kraft av den samhällseliga dynamiken övergår kultur i kulturkritik, vilken håller fast vid begreppet kultur, men demolerar dess samtida framträdelser genom att hävda att de endast är varor och fördomningsmedel. Ett sådant kritiskt medvetande förblir kulturen hörsamt i så måtto att det genom att befatta sig med denna avleder från det fäsansfulla, men det bestämmer också kulturen som komplementet till det fäsansfulla. — Därav samhällsteoriens tväggade förhållande till kulturkritiken. Det kulturkritiska förfarandet utsätter sig själv för permanent kritik såväl vad gäller dess allmänna förutsättning, dess immanens i det bestående samhället, som vad gäller de konkreta omdömen det faller. Ty kulturkritikens hörsamhet röjer sig alltid genom sitt specifika innehåll och kan endast där fångas på ett bindande sätt. Men samtidigt är den dialektiska teorin — om den inte vill hemsfalla åt ekonomism och å en attityd som tror att förändringen av världen utlöms med en ökning av produktionen — förpliktigad att införliva den kulturkritik, som är sann genom att den bringar osanningen till medvetande om sig själv. Om den dialektiska teorin visar sig ointresserad av kulturen genom att göra gällande att den enbart är ett

epifenomen, bidrar den till att de kulturella missförhållandena frodas vidare och medverkar i reproduktionen av det onda. Den kulturella traditionismen och de nya ryska våldshärskarnas terror är samma andas barn. Att de obesett bejakar kulturen i dess helhet och samtidigt bannlyser alla icke-konventionella medvetandeformer, är inte mindre ideologiskt än när kritiken nöjer sig med att kalla den lösgjorda kulturen inför sitt forum, eller rent av gör dess förmöta negativitet ansvarig för ofården. Om kulturen accepteras i sin helhet, berövas den fermentet till sin egen sanning, förnekandet. Kulturglädje stämmer upp till ett klimat av bataljmållningar och marschmusik. Den dialektiska kritikens tröskel mot kulturkritiken består emellertid i att den stegar denna intill upphävandet av själva begreppet kultur.

Mot den immanenta kritiken av kulturen kan man framföra att den smusslar undan det avgörande, nämligen ideologins roll i de samhälleliga konflikterna. I det att man över huvud taget antar något sådant som en kulturens självständiga logik, om än bara metodiskt, gör man sig medskyldig till kulturens avspalning, till den ideologiska *разрвов видов**. Ty kulturens innehåll föreligger inte rent i den själv utan i dess förhållande till något utvändigt, nämligen den materiella livsprocessen. Den kan, som Marx lärde om rättsförhållandena och statsformerna, i sin helhet "varken begränsas utifrån sig själv... eller utifrån den mänskliga andens så kallade allmänna utveckling". Att bortse från det skulle innebära inget mindre än att göra ideologin till själva saken och därmed befästa den. Den dialektiska omvändningen av kulturkritiken får inte hypostasera kulturens måttstockar. Den håller sig rörlig i förhållande till denna genom att den inser dess ställning i helheten. Utan en sådan frihet, utan att medvetandet går utöver kulturens immanens, är inte heller immanent kritik tänkbar: Endast den förmår följa objektets egenrörelse, som inte helt och hållet själv ingår i den. Men det traditionella kravet på ideologikritik är självt underkastat en historisk dynamik. Det koncepterades mot idealismen såsom den filosofiska form i vilken kulturens fetischering speglas. Men i dag har tesen om varans bestämning av medvetandet blivit ett medel för att trola bort all medvetande som inte är

* *proton pseudos* ("första lögnen"): grundläggande villfarelse, felaktig premis. Uttrycket stammar från Aristoteles (Jfr Anal. pr. II:18, 66a 16). Ö.a.

införstått med tillvaron. Momentet av sanningens objektivitet, varförutan dialektik är otänkbar, ersätts stillatigande med vulgär positivism och pragmatism, i sista instans med borgerlig subjektivism. Under den borgerliga tidsåldern var ideologin den förhärskande teorin och den oppositionella praxisen stod i omedelbar motsättning till den. I dag finns knappast längre någon egentlig teori, och ideologin tonar så att säga ut från den oundvikliga praxisens hjulverk. Man vågar inte längre tänka en sats, till vilken det inte i alla läger explicit och glatt bifogas en hänvisning om vem den är bra för, vilket en gång polemiken syftade till att skala fram. Oideologisk är däremot den tanke som inte låter sig uttryckas i "operationella termer", utan försöker att rent och oförfälskat hjälpa saken själv till det språk, som det härskande språket annars avskär den ifrån. Sedan varje avancerat ekonomisk-politiskt organ börjat betrakta det som en självklarhet att det gäller att förändra världen och att det är dumheter att tolka den faller det sig svårt att förbehållslöst ansluta sig till teserna om Feuerbach. Dialektik innefattar även förhållandet mellan aktion och kontemplation. Under en epok där den borgerliga samhällsvetenskapen — med Schellers ord — har "plundrat" det marxistiska ideologibegreppet och urvatnat det till en allmän relativism är faran för att missa sig på ideologiers funktion mindre än faran för att bedöma andliga skapelser på ett subsumerande, sakfrämmande och administrativt sätt och rätt och slätt inlemma dem i de rådande maktkonstellationerna, vilka det skulle vara andens uppgift att genomskåda. Liksom vissa andra element i den dialektiska materialismen har även ideologiläran förvandlats från ett medel för kunskap till ett medel för att sätta kunskapen i ledband. I namn av överbyggnadens beroende av basen övervakas ideologiermas användning, i stället för att dessa kritiseras. Man bryr sig inte om deras objektiva innehåll, bara de är ändamålsenliga.

Men ideologiermas funktion blir själv uppenbarligen alltmer abstrakt. De tidigare kulturkritikernas misstanke är berättigad, nämligen att det i en värld, där bildningsprivilegiet och medvetandets fjättring under alla omständigheter undandrar massorna en egentlig erfarenhet av andliga skapelser, inte längre är de specifika innehållen som är det mest avgörande utan snarare att det över huvud taget finns något som fyller ut tomrummet efter det expo-

pierade medvetande och avleder från den uppenbara hemligheten. För det samhällsliga verkningssammanhanget är det förmodligen mycket mindre betydelsefullt vilka bestämda ideologiska läror en film ingjuter i åskådarna än att de når de går hem, huvudsakligen är intresserade av skådespelarnas namn och äktenskapsaffärer. Vulgära begrepp som förströelse är mer på sin plats än högravan- de utläggningar kring att den ene författaren representerar småborgerligheten och den andre den övre borgerligheten. Kulturen har blivit ideologisk inte bara som inbegreppet av den objektiva andens subjektivt framruvade manifestationer utan i största omfattning även som privatlivsfrågor. Med skenet av betydelsefullhet och autonomi döljer denna att den bara släpar sig fram som ett bihang till den sociala processen. Livet förvandlas till förtäringligandets ideologi, som egentligen är en dödsmask. Därför borde kritiken ofast mindre efterforska de intresseläggen, till vilka kulturella företeelser bör ordnas, än dechiffrera vad de ådagalägger av totalsamhällets tendens, genom vilken de mäktigaste intressena realiserar sig. Kulturkritik blir läran om samhällets fysionomi. Ju mer helheten förtyttar de naturvuxna elementen, ju mer den är samhälleligt förmedlad, filterrad, ju mer den är "medvetande", desto mer blir helheten "kultur". Den materiella produktionsprocessen som sådan uppenbarar sig till slut som det som den — jämte ett medel att upprätthålla livet — var redan i sitt ursprung i bytesförhållandet, alltså parternas falska medvetande om varandra: ideologi. Men omvänt blir medvetandet samtidigt alltmer enbart ett genomgångsmoment i helhetens sammankoppling. Ideologi innebär i dag: samhället som framträdelse. Den är förmedlad av totaliteten, bakom vilken det partiellas herravälde återfinns, men den är inte utan vidare reducibel till ett partiellt intresse och är därför så att säga i alla sina stycken lika nära medelpunkten.

Alternativet att under begreppet ideologi som huvudrubrik utfåna ifrågasätta kulturen i dess helhet, eller att konfrontera den med de normer som den själv har utkristalliserat, kan den kritiska teorin inte acceptera. Att insistera på avgörandet: immanent eller transcendent, är ett återfall i den traditionella logiken. Det var det Hegels polemik mot Kant handlade om: att varje metod, som bestämmer gränserna och håller sig innanför sitt föremåls gränser,

just därigenom går utöver gränserna. Dialektiken förutsätter i viss mening den kulturtranscendentia positionen såsom det medvetande som inte redan början underkastar sig fetischeringen av sfären ande. Dialektik innebär oförsonlighet mot allt föringligande. Den transcendentia metoden, som går rakt på helheten, tycks vara radikalare än den immanentia, som tar sin utgångspunkt i den tvivelaktiga helheten. Den intar en position höjd över kulturen och det samhällsliga förbländningssammanhanget, en så att säga arktimedisk punkt, med utgångspunkt från vilken medvetandet förmårsätta totaliteten i rörelse, hur mycket denna än tynger. Angreppet på helheten har sin kraft i att det finns mer sken av enhet och helhet i världen än det finns lyckat föringligande, dvs. åtskillnad. Men den summariska expedieringen av ideologin, vilken i Sovjetsfären i dag bannlysts i "objektivismens" namn och tagits till förövändning för en cynisk terror, visar i sin tur helheten alltför stor respekt. Den köper ut kulturen *en bloc* från samhället, oavsett hur det förfogar över den. Ideologin, det samhälleligt nödvändiga skenet, är i dag det reella samhället självt såtillvida som dess integrerande makt och oundviklighet, dess överväldigande förhandenvara [Dasein] i sig, ersätter den mening som detta förhandenvara har utrotat. Att tro att man kan välja en position undandragen dess trollbindning är lika fiktivt som att konstruera abstrakta utopier. Den transcendentia kritiken av kulturen ser sig därför, i likhet med den borgerliga kulturkritiken, nödsakad att gripa tillbaka och besvärja det ideal om det naturliga som själv är ett kämestycke borgerlig ideologi. Det transcendentia angreppet på kulturen talar vanligen den falska utbrytningens språk, naturmänniskans språk. Det föraktar anden: de andliga skapelserna, som ju endast skall vara skapade, endast skall hölja det naturliga livet, låter sig på grund av denna föregivna intighet hanteras efter behag och utnyttjas för herraväldeessyften. Det förklarar otillräckligheten hos de flesta socialistiska bidrag till kulturkritiken: De har ingen erfarenheten av det de sysslar sig med. Genom att de i ett svep vill sudda ut helheten utvecklar de ett släktskap med barbariet, och de har obetingat sina sympatier hos det mer primitiva, mer odifferentierade, hur mycket det än må stå i motsättning till den intellektuella produktivkraftens nivå. Det korthugna förnekandet av kulturen blir en förövändning för att befämja det grävsta, sundaste och rentav repressiva, och i synnerhet för att

oresonligt avgöra den eviga konflikten mellan samhälle och individ — vilka likväl båda är i samma mån märkta — till samhälls förmån enligt de administratörers måttstock som har bemäktigat sig det. Därifrån är det sedan bara ett steg till att officiellt återinföra kulturen. Mot detta upprepar sig det immanenta tillvägagångssättet i egenskap av det mer väsendligt dialektiska. Det tar den principen på allvar, att det inte är ideologin i sig som är osann utan dess anspråk på att överensstämma med verkligheten. Immanent kritik av andliga skapelser innebär att i analysen av deras gestalt och mening begripa motsägelsen mellan deras objektiva idé och detta anspråk, och att ange det som dessa skapelser konsistens och inkonsistens i sig uttrycker om tillvarons beskaffenhet. En sådan kritik nöjer sig inte med en allmän kännedom om den objektiva andens träldom utan försöker omsätta detta vetande i kraften hos betraktelsen av saken själv. Insikt i kulturens negativitet är endast bindande när den besyrks med ett välgrundat uttalande om en kunskaps sanning eller osanning, om en tanke följdriktighet eller lamhet, om en skapelses inre harmoni eller bräcklighet, om en språkfigurs substantiellt eller intighet. När den stöter på något otillräckligt skyller den inte överlat det otillräckliga på individen och dennes psykologi, på misslyckandets kamoufläge, utan söker härleda det från försonligheten mellan objektets moment. Den forskar efter logiken i objektets aporier, den olösbarhet som ligger i själva uppgiften. I sådana antinomier varseblir den de samhälleliga antinomerna. För den immanenta kritiken är det inte en skapelse som försonar de objektiva motsägelsema till ett bedägligt sken av harmoni som är mest lyckad utan snarare en som negativt uttrycker idén om harmoni genom att rent och oefftergivligt pränta motsägelsema på sin egen innersta struktur. Inför en sådan skapelse förlorar domen "blott ideologi" sin mening. Men samtidigt håller den immanenta kritiken för ögonen att all ande fram till i dag står bunden. Anden är inte själv mäktig att upphäva de motsägelser som den tampas med. T. o. m. den radikalaste reflektion över det egna misslyckandet har sin gräns i det att den förblir ren reflektion utan att förändra den tillvaro som andens misslyckande vittnar om. Därför kan den immanenta kritiken inte lugna sig med sitt begrepp. Den är varken fåfång nog att omedelbart likställa försjunkandet i anden

med att bryta sig ut ur sin fångenskap, eller naiv nog att tro att sanningen i kraft av sakens logik skulle tillkomma det oförvillade försjunkandet i föremålet om inte det subjektiva vetandet om den dåliga helheten i varje ögonblick, så att säga utifrån, ingår i bestämningen av föremålet. Ju mindre den dialektiska metoden i dag kan utgå från den hegeliska identiteten mellan subjekt och objekt, desto mer är den förpliktigad att hålla momentens dubbelhet i ånake: att relatera vetandet om samhället som totalitet, och om andens infällning däri, till objektets anspråk på att bli uppfattat som sådant, enligt sitt specifika innehåll. Dialektiken låter därför inget krav på logisk renhet fränta den rätten att gå från det ena området till det andra, att genom en blick på samhället få den i sig slutna saken att lysa upp samt att för samhället presentera notan för det som saken inte löser in. För den dialektiska metoden blir till slut motsatsen mellan den utifrån och den inifrån penetrerande kunskapen själv suspekt som ett symptom på det förtingliggande som det åligger den att angripa: den abstrakta tillordningen, det så att säga förvaltande tänkandet å ena sidan, motsvaras å andra sidan av det från sin genes avskärmade objektets fetischism, fackmannens prerogativ. Men liksom den halstarrigt immanenta betraktelsen riskerar att slå över i idealism, i illusionen om den självvillräckliga, över sig och realiteten betallande anden, riskerar den transcendenta att glömma begreppets arbete och nöja sig med föreskriftaktiga etiketteringar, stelnade skällsord — vanligen "småborgerligt" — och avfärdande påbud uppfifrån. Det topologiska tänkandet, som rörande varje fenomen vet vart det hör men inte vad det är, är i hemlighet besläktat med det paranoida system, där erfarenheten av objektet har avskurits. Med kategorier som går på tomgång uppdelas världen i svart och vitt och anpassas efter just det herravälde begreppen en gång koncipierades mot. Ingen teori, inte ens en sann sådan, går säker för vanvetets perversjon när den en gång föryttrat den spontana förbindelsen till objektet. Det måste dialektiken värja sig mot lika mycket som mot fångslingen vid kulturobjektet. Den får varken ansluta sig till kulturen eller fiendskapen mot anden. Den dialektiska kritiken av kulturen måste vara både delaktig och inte vara delaktig i kulturen. Endast då kan han göra sig själv och saken rättvisa.

Den traditionella transcendentia kritiken av ideologin är föråldrad. Genom den obrutna transpositionen av kausalbegreppet från

den fysiska naturens område till samhället gör metoden principiellt just det förtungliggande till sitt eget som den har till kritiskt tema och kommer till korta i jämförelse med sitt eget föremål. Den transcendenta metoden kan ändå alltid åberopa att den använder begrepp av förtungligad natur endast i den mån som samhällets självt är förtungliga: att den genom kausalbegreppets råhet och hårdhet så att säga håller upp en spegel för samhället, vilken överbevisar det om dess egen råhet och hårdhet liksom om nedvärderingen av anden i det. Men det dystra enhetsområdet tål inte längre ens de relativt självständiga, avgränsade moment, som teorin om det kausala beroendet mellan överbyggnad och bas en gång avsåg. I det friluftsfängelset som världen har blivit har det inte längre någon betydelse vad som är beroende av vad, så mycket är allt ett och detsamma. Alla fenomen stelnar som överhetliga tecken på det förhandenvarandes absoluta herravälde. Just på grund av att det inte längre finns några ideologier i den egentliga bemärkelsen falskt medvetande, utan bara en reklam för världen genom dess fördubbling och en provocerande lögn som inte vill bli trodd utan påbjuder tystnad, ter sig frågan om kulturens kausala beroende — en kultur som omedelbart framtonar som röst åt det den blott skall vara beroende av — något antediluviansk. Även den immanenta metoden överraskas emellertid till slut av detta. Dess förmål drar ner den i avgrunden. Den materialistiskt genomskinliga kulturen har inte blivit mer materialistiskt uppriktig, bara lägre. Tillsammans med den egna partikulariteten har den även förlorat det korn av sanning som dess motsats till andra partikulariteter en gång utgjorde. Om man ställer den till svars för detta, vilket den förnekar sitt ansvar för, bekräftar man bara den kulturella märkvärdiseringen. Men i sitt neutraliserade och anpassade skick blir i dag hela den traditionella kulturen en intighet: genom en oåterkallelig process har dess arv, som ryssarna skenheligt gör anspråk på, blivit i högsta grad umbärligt, överflödigt och en smörja — vilket masskulturens krämare i sin tur hänleende kan hänvisa till när de behandlar det som just en sådan smörja. Ju totalare samhället är desto mer förtungligad är även anden och desto mer paradoxala dess ansatser att av egen kraft befria sig från förtungligandet. T.o.m. det yttersta medvetandet om ödet hotar att urarta till tomt prat. Kulturkritiken står

inför den sista nivån av dialektiken mellan kultur och barbari: att skriva en dikt efter Auschwitz är barbariskt, och detta anfräter också den insikt som utsäger varför det blivit omöjligt att skriva dikter i dag. Det absoluta förtungligandet, som förutsatte andens framåtskridande som ett av sina element och som i dag står i begrepp att uppsluka den helt och hållet, är den kritiska anden inte vuxen så länge den förblir hos sig i självvillräcklig kontemplation.